

Акматова В.С.

УЛУТЧУЛДУК «ФЕНОМЕНИ» ЖАНА «МАНАС» ЭПОСУ

Акматова В.С.

«ФЕНОМЕН» НАЦИОНАЛИЗМА И ЭПОС «МАНАС»

V.S. Akmatova

«THE PHENOMENON» OF NATIONALISM AND EPIC «MANAS»

УДК: 894.341

«Манас» эпосундагы буржуазиялык-улутчулдук идеялардын орун алышы тууралуу маселе кыргыз коомчулугун көп жылдар бою дүрбөлөңгө салып, эпостун илимий тагдырына балта чапкан.

Негизги сөздөр: эпос, идеология, феномен, улуттук.

Проблема наличия буржуазно-националистической идеи в эпосе «Манас» долгие годы волновало (будоражило) кыргызское общество, влияя на научную судьбу эпоса.

Ключевые слова: эпос, идеология, феномен, национализм.

The problem about bourgeois-nationalistic ideas in the epic “Manas” disturbed the kyrgyz society during many years and badly affected to scientific epic destiny.

Key words: epic, an ideology, a phenomenon of nationalism.

Советтик идеологиянын көркөм сөзгө жасаган кысымы уламдан улам күчөп отуруп, 30-жылдары интеллигенцияга идеологиялык көзөмөл ого бетер күчөгөн, СССР жазуучуларынын съездинен кийин бардык адабий ишмердик марксисттик-лениндик методологияга негиздениши керектиги жана адабий чыгармачылык НКВДнын көзөмөлүндө боло тургандыгы айкын болуп калган.

Ал саясатка удаалаш 1935-жылы Киробком ВКП(б) тарабынан «Кыргызстан Жазуучулар союзунун иши тууралуу» чечим кабыл алып, анда: «Идеялык тазалык жана чыгармачылыктагы принципалдуулук, социалисттик реализм, көркөм чеберчилик жана жазуучулардын маданий деңгээли үчүн күрөш, адабияттагы контрреволюциялык бай-манапчыл улутчул идеологиянын калдыктары менен чечкиндүү күрөш» [1;77] белгиленет. Бул чечимдеги белгиленген маселелердин үстүнкү гана бети болчу, анын астында далай кырчылдашкан кагылыштар, адамдык, көркөм-адабий тагдырлар жаткан.

Тарыхчы Ж.Жунушалиев ошол мезгилди талдап келип: «Кыргызстанда ушунча көп санда, миндеп репрессиялагыдай буржуазиялык идеологияны алып жүрүүчүлөр бар беле?» деген принципалдуу суроо коёт. Буржуазиялык-улутчулдук идеологиянын кенен таралышына эч кандай тарыхый шарт (буржу-

азиянын өзү болгон эмес) болбогондугун белгилейт. [2;211]. Анткени менен жогорку партиялык органдардын көрсөтмөлөрүн «жетекчиликке алып, бири-биринин бетин ачуу процесси күчөгөн. «Булатов (Ысык-Көл РКсынын катчысы) Чалагыз Иманкуловду, Бейше Турусбаевди таап чыкса; Орозбаев (Сталин РК катчысы) У.Жалиловдун «бетин ачса»; Эсеналиев, – И.Тойчинов, К.Тыныстанов, З.Бектемовдун; Аильчинов – Чонбашевдин; Чонбашев – Токбаевдин, Токомбаев –К.Тыныстанов, Баишев, Татыбеков, Кенесариевдин; Тойчинов – Токобаев, Чонбашев, Саадаевдин ж.б. бетин ачышкан» (ЦГА ПД РК, ф 10, оп 1, д. 526) [3;212]. Карама-каршы күрөштө «улутчулдук» негизги аргумент катары колдонулган.

Архивдик материалдарга таянуу менен тарыхчылар 1927-жылга чейин идеологиялык күрөш уруучулдукка, феодалдык-клерикалдык идеологияга каршы багытталса, ал эми 1927-жылы ВКП (б)нын 15 съездиндеги «Оппозиция тууралуу» чечиминен кийин буржуазиялык идеологияга каршы күрөш башталгандыгын белгилешет [4;217].

Бул «феноменге» атайын токтолуп жатканыбыздын чоң себеби бар – «Манас» эпосундагы буржуазиялык-улутчулдук идеялардын орун алышы тууралуу маселе кыргыз коомчулугун көп жылдар бою дүрбөлөңгө салып, эпостун илимий тагдырына балта чапканы тууралуу алдыда кенен токтолмокчубуз. Бул эмне деген жалаа эле, анын табияты эмне? Маселени теориялык аспектиде карап көргөндө, марксисттик адабиятта азыркы күнгө чейин улутчулдук буржуазиялык идеологиянын жана саясаттын принциптеринин бири катары эсептелип, улутун жогору коюу жана өзгөчөлөнүү, башка улуттарга ишенбестик, улут аралык каршылашуу идеяларын жүргүзөт деп белгиленет. «Улутчулдук улуттардын пайда болушу менен келип чыгып, капитализмдин өнүгүшү менен шартталат жана эки формасы бар: улуу державалык шовинизм – башка улуттарга жекирүү менен мамиле жасоо, жергиликтүү улутчулдук - улутун обочолонтуу жана башка улуттарга ишенбестик. Социализм учурунда улуттардын теңдигинен улам улутчул-

дуктун социалдык тамыры кыркылат, Улуттук чектелүүчүлүккө жана улутчулдуктун көрүнүштөрүнө каршы принципалдуу күрөш – социалисттик коомдогу улут аралык мамилелерди жакшыртуудагы негизги милдети» деп [5;308-309] жазылып турат. Бул теориялык концепция азыркы мезгилде өзүнүн маанисин жана маңызын жоготкон, анткени ошол учурда деле, азыркы мезгилде деле реалдуу негизге ээ болгон эмес.

Марксисттик теориялардын реалдуу негизинин жоктугу жалпы массанын эле эмес алдынкы интеллигенциянын башын айланып, келечегин бүдөмүктөткөн эле. Улутчулдук боюнча көптөгөн изилдөөлөр бар. Алардын изилдөөлөрүнө таянсак улутчулдук – социалдык-экономикалык, саясий тартип-эрежелердин улуттук кызыкчылыкка туура келбөөсүнө макул болбоо сезими болуп саналат. Андай болсо улутчулдукка каршы «принципалдуу күрөшүүнүн» эч кандай зарылчылыгы жок [6;120-131]. Ар бир улуттун өзүнүн кызыкчылыгын (позитивдүү) ойлоосунда адамзатка каршы эч бир кылмыш жок. Бул кийинки көз караш, ал эми өз учурунда «улутчулдук» эң коркунучтуу, өтө кооптуу жарлык-тардан болгон.

Мына ушул «улутчулдук» деген айып өз учурунда «Манас» эпосуна жана аны изилдеген окумуштууларга тагылып, трагедиялуу жыйынтыктарга алып келген. «Манас» эпосу эле эмес жалпы кыргыз улутунун рухий өнүгүшүнө кайгылуу кесепети тийген бул эмне деген көрүнүш эле. Улутчулдукка буржуазиялык деген аталыштын кошулуп айтылышы айып тагуунун бир ыкмасы болгон. Массалык репрессиялоодо жеке бир адамдын күнөөлүү же күнөөлүү эместигин далилдөөнүн зарылчылыгы деле болгон эмес, бул саясий таасир этүүнү демонстрациялоонун куралы, методу, болгон. Тоталитаризмдин өзгөчөлүгү бул коомдо расмий эрежеге карама-каршы келген жүрүм-турум, аракет, башкача ой жүгүртүүгө катуу тыюу салынат. Ошол режимге макул болбогон, же аны менен келише албаган ар бир инсан курмандыкка айланышы мүмкүн. Совет бийлигинин чыныгы жүзүн жашыруу максатында расмий советтик тарых репрессия 30-жылдардан башталган деп белгилейт. Бирок ал революциянын алгачкы жылдарынан эле башталып, жарандык согуш мезгилинде да, кийин да токтотулган эмес, сталиндик жеке адамга сыйынуу мезгилинде туу чокусуна жеткен. Массалык репрессиянын кыртышы мурда эле даярдалган. Совет мезгилинде массалык репрессияга СССР боюнча 62 млн адам туш болгон. Алардын көпчүлүгү «буржуазиялык-улутчулдук» үчүн айыпталган эле.

Буржуазиялык-улутчулдук үчүн айыпталган 1933-1938-жылдардагы репрессиянын курмандыктарынын масштабы өтө чоң жана кайгылуу: А.Сыдыков, Ж.Абдрахманов, Б.Исакеев, Т.Жолдошев, Т.Айтматов, Т.Худайбергенов ж.б. мамлекеттик көрүнүктүү ишмерлер, кыргыз адабиятынын жана илиминин көрүнүктүү өкүлдөрү

К.Тыныстанов, И.Арабаев, О.Алиев, С.Карачевдер, дүйнөлүк маанидеги окумуштуу Е.Поливанов атууга кетишкен. 1938-жылы А.Токомбаев камалып 2 жыл камакта жаткан, И.Ахунбаев да СТП боюнча кармалган. Бул кыргыз улутунун рухий күчтөрүнө жасалган геноцид болгон. СТП боюнча кыргыз тарыхнаамасында окумуштуу В.М.Плоских КГБнын жашыруун архивдеринен материалдарды таап чыгып коомчулукка тааныштыргандан кийин кыргыз «улутчулдары» тууралуу маселесинин башы ачылган [7].

Совет өкмөтү бир жагынан «Манас» эпосун которуу, жайылтуу маселелерине колдоо көрсөткөнү менен экинчи жагынан эпосту марксизмдин идеяларына ылайыкташтыра албай, ишке тоскоолдук кылган.

20-жылдары эпосту жыйноо иштери кызуу колго алынып, жыйналган материалдарды системалаштыруу жагынан совет өкмөтү чоң роль ойногон. Бирок 30-жылдардан тартып идеологиялык фронтто күрөш күчөп, буржуазиялык жана улутчулдук элементтерге каршы күрөш башталганда эпос да сынга кабылып, анын мазмунуна шектенүүлөр күчөп, так ушундай элементтер изделе баштаган. К.Тыныстановдун «Академия кечелериндеги» «Манаска» тиешелүү кечеден улутчулдук - идеялык ката табуу жөн жеринен келип чыкпагандыгы көрүнүп турат.

1937-38-жылдардагы «эл душмандарына» каршы чабуул аяктагандан соң, согуштан кийин улутчул, космополит, пантүркист, панисламисттер атайын ойлонулуп табылып, жалган жалаалар аркылуу кыргыз элинин алдынкы интеллигенттеринин экинчи мууну жабыр тартып, кыйраган. «Газалоо» максатында атайын ойлонулуп табылган процесстин объектисине «Манас» эпосу алынган. Ждановдун докладынан кийинки идеологиялык майдандагы «чуу» улуттук өз алдынчалуулуктун жоктугун, жогоргон жүргүзүлгөн саясатты аргасыз колдоого мажбурлукту ачык көрсөтүп турат. Анын бир далили: КирФАНдын президиумунун төрагасынын орун басары Кыргызстан КП (б)сынын V съездинде чыгып сүйлөгөн сөзүндө: «КирФАНдын тил, адабият жана тарых институтунун ишинде олуттуу идеологиялык катачылыктар кеткен, кыргыз тарыхынын айрым мезгилдерин иликтөөдө өткөндү идеализациялоо орун алган... кыргыз элинин тарыхы СССР элдеринин. Улуу орус элинин тарыхынан алыстатылып каралгандыктан, бул улуттук чектелүүгө алып келген...» [8] деп белгилегендиги.

«Буржуазиялык-улутчулдук» деген айыптоонун илимий-теориялык негизи болбогондугун жогоруда да белгилеп өткөн элек. 30-жылдары эпосту изилдеген адамдар репрессияга кабылгандыктан иш алдыга жүрбөсө, ал эми Ждановдун докладынан улам «Манас» эпосу репрессиянын себеби жана объектиси болгон. «Улутчулдар «Манас» эпосунун айланасында дайыма топтошуп келишкендиги, ал тургай Байжиев, Бектенов, Саманчиндер «Манас»

аркылуу өткөн мезгилдин идеяларын даңктай башташкандыгы айтылган.

Көп жылдар бою, көптөгөн эмгектерде «буржуазиялык-улутчулдардын»: И.Арабаев, К.Тыныстанов, көрсөтмөсү, кысымы аркылуу кирген пантүркисттик, панисламисттик, буржуазиялык-улутчул катмарлануулар пайда болгон деген пикир далилденип келди. Бирок ушул пикирдин өзү туура эмес, фольклористика илиминин мыйзамына каршы, чындыкка таянган негизи жок эле. Эпостогу панисламисттик, пантүркисттик идеяларды С.Орозбаков, С.Каралаев же кийинки «улутчулдар» киргизген эмес, элдик чыгармада элдин максаты, мүдөөсү, тилеги-кыялы гана чагылдырылган.

Түрктөр менен мусулмандардын биригүү идеясы өзгөчө С.Орозбаковдун вариантынан орун алганы белгилүү. Бирок бул эпостун тегерегиндеги бардык макалаларда жана партиялык токтомдордо элге каршы, феодалдык төбөлдөр менен динчилдердин, биринчи муундагы буржуазиялык улутчулдардын, (1937-жылы ашкереленген) жана экинчи муундагы улутчулдардын (1950-жылдары) көрсөтмөсү менен кирип калган катмарлар иретинде баяндалат.

Ждановдун доклады жөн гана эмес, Сталиндик 1937-38-жылдардагы репрессиянын уландысы болгон. СССР жазуучуларынын пленумунда А.Фадеев «Кыргыз адабиятчысы өзүнүн «Молдо Кылычтын чыгармасы» аттуу эмгегинде улутчулдук ката жиберген» деген билдирүү жасаган [9;14]. бул кырдаалды андан бетер курчутуп БКнын катчысы Керимкул Орозалиев Самаганов, Нуров, Балтин, Бакеев, Бердибековдорду өзүнүн айланасына чогултуп, Жапар Шүкүровго жана Тазабек Саманчинге чабуул башташкан.

Кыргызстандагы улутчулдарды жана космополиттерди издөө К.Орозалиевдин «Кыргызстанда тарыхый илимди жана адабиятты өнүктүрүүнүн кезектеги маанилүү милдеттери» («КК», 12.10. 47.;

«СК», 14.10.47.) аттуу макаласынан кызуу башталып, каралоо максатында жазылган макалалар биринин артынан бири жарык көрө баштаган. А.Токомбаевдин «Кандуу жылдар» романына, К.Маликовдун ырлар жыйнагын сынга алган Ж.Бердибеков менен Ж.Самагановдун макалалары («КК», 30.05.48.) жарыяланып талкуу өткөрүлгөн. Сын-пикирлер негизинен Орозалиевдин макаласын колдоп жазылган. Талкуудагы сүйлөнгөн сөздөр да ошол кыйраткыч макаланын чен өлчөмүнөн чыга алышпаган (М.Мамыров «КМ», 30.05.1991.). А.Токомбаев менен К.Маликов «Манас» редколлегиясынын мүчөлөрү болушкандыгы белгилүү. Ушул сыяктуу кыргыз көркөм-илимий чөйрөсүн будунчаңга түшүргөн жалган айыптоолор кыргыз элинин өнүгүүсүнө жолтоо кылган.

«Улутчулдук» менен айыпталып кыргыз рухий потенциалынын биринчи жана экинчи мууну кыйратылган. Кыргыз элинин улуттук сезимин майтарып, кулчулук, күнкорчулук сезимин күчөткөн.

Адабияттар:

1. Культурное строительство в Киргизии. 1930-1941: Сборник документов и материалов. [Текст]/ Т. П. Ч.2. – Ф., 1972. – С.77.
2. Джунушалиев Дж. Кыргызстан: преобразовательные процессы 20-30-х годов (Исторический анализ проблем созидания и трагедий). [Текст]/ Джунушалиев Дж. – Б. 1993.-С.211
3. Көрсөтүлгөн китеп, 212.
4. Көрсөтүлгөн китеп, 217.
5. Философский словарь. [Текст]. – М., 1986. – С. 308-309
6. Геллнер Э. Нации и национализм. [Текст] // Вопросы философии. / Геллнер Э -1989.- №7.-С. 120-131.
7. Плоских В. «Манас» не признал себя виновным. [Текст]/ Плоских В. –Б.: Илим, 1993
8. ЦГАПД. Ф.56. Оп. 4. Д.681.Л.216-218. Копия
9. Ташым Байжиев (белгилүү инсандардын өмүрү). [Текст] - Б., 2002.- Б.14

Рецензент: д.филос.н., профессор Эшиев А.